

Ризики банківських установ: проблеми визначення та управління

Розглянуто теоретично-практичні аспекти визначення банківських ризиків у контексті адаптації банківського законодавства України до вимог Базельського комітету з банківського нагляду. Важливу увагу приділено системам управління ризиками в банках України та проблемам вдосконалення існуючих банківських систем ризик-менеджменту в напрямку впровадження принципів Нової угоди з регулювання банківського капіталу Базельського комітету з банківського нагляду (Базеля-II).

Ключові слова: банківський нагляд, банківські ризики, система ризик-менеджменту банку, Базельський комітет з банківського нагляду.

Необхідність аналізу, якісної і кількісної оцінки величини ризиків банківського сектора виникає внаслідок наявності чіткого взаємозв'язку між станом банківської системи й економічним ростом країни. Своєю чергою, підтримка стабільного економічного росту та стабільності банківського сектора неможлива без чіткого уявлення про їх нагальні проблеми, у т. ч. про ризики, що виникають у процесі банківської діяльності. Аналіз ризиків банківської системи України здійснюється органами банківського нагляду. До цілей банківського нагляду в цьому напрямку належать: аналіз і оцінка фінансового стану банків, контроль за дотриманням банківського законодавства, застосування органами банківського нагляду коригуючих заходів.

Найважливішим інструментом банківського нагляду України є дистанційний аналіз, основне завдання якого полягає у визначенні характеристик ризику банківського сектора на підставі кількісної інформації, отриманої з банківської звітності. Результати такого аналізу використовуються як первинна інформація для оцінки поточної ситуації в банківському секторі й вироблення рішень, що стосуються його розвитку. Крім того, дистанційний аналіз використовується в процесі оцінки ризиків і є єдино можливим інструментом якісного й кількісного аналізу розвитку банківського сектора в цілому.

Складність процесу оцінки банківських ризиків визначається наступними факторами:

- складністю банківського сектора як об'єкта аналізу;
- обмеженістю інформації про діяльність банківських установ, отримуваної з форм банківської звітності;
- недостатньою кількістю та недосконалістю розроблених нормативних документів, що дозволяють проводити адекватну оцінку ризику;
- відсутністю систематизованої інформації для проведення комплексної оцінки величини ризику взятої до уваги банківської установи й банківської системи в цілому;
- відсутністю єдиного інформаційно-аналітичного простору, що поєднує всі джерела інформації про банківську систему, алгоритми й методи оцінки ризиків;
- відсутністю інформаційно-аналітичних систем для дистанційного аналізу ризиків банківської системи, що відповідають сучасним вимогам.

Загальні і спеціальні підходи до оцінки ризиків банків та банківської системи розглянуті в працях таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як А.Б. Камінський,

Д. Гриньков, М. Фрост Стівен [1], А.А. Лобанов, А.В. Чугунов [2], В.В. Іванов, А.І. Малихіна та ін., а також у нормативних матеріалах Національного банку України.

Основні підходи до організації банківського регулювання й нагляду наведені в рекомендаціях Базельського комітету з банківського нагляду, що встановлює стандарти пруденційного нагляду для центральних банків країн в усьому світі. Питанням стабільності банківського сектора приділяють багато уваги Міжнародний валютний фонд і Всесвітній банк. Окремі методологічні підходи до дистанційного аналізу розглянуті в Методичних вказівках з інспектування банків «Система оцінки ризиків» [3] та Методичних рекомендаціях щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [4], розроблених НБУ.

Вищезгадані вчені й фахівці внесли великий вклад у розробку теоретичних і практичних аспектів аналізу ризиків банківського сектора та аспектів банківського аналізу. Однак методологічні підходи до аналізу банківських ризиків органами банківського нагляду ще не знайшли достатнього відбиття у вітчизняній літературі. Є недостатньо висвітленими питання практичного використання підходів дистанційного аналізу в сучасній українській банківській системі з урахуванням її специфіки, а також питання створення нових методів оцінки та управління ризиками, що відповідають концепції розвитку банківської системи України. Існує також нагальна потреба організації інформаційного забезпечення й автоматизації процесів оцінки ризиків у сфері банківського аналізу й нагляду.

Існує безліч варіантів класифікації банківських ризиків. Найпоширеніша виглядає так:

- кредитні ризики;
- ризики ліквідності;
- ринкові ризики;
- операційні ризики [5].

Багато хто не згідний з такою класифікацією – і не без підстав. Куди в такому випадку можна віднести відсотковий ризик? Чи відносити ризики репутації та юридичні ризики до операційних?

На практиці ж, з метою здійснення банківського нагляду, Національний банк України виділив дев'ять категорій ризику, а саме: кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни відсоткової ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик [3]. Ці категорії не є взаємовиключними; будь-який продукт або послуга може наражати банк на декілька ризиків. Однак для зручності аналізу Національний банк виявляє та оцінює ці ризики окремо.

Зупинимось на окремих видах ризиків.

Кредитний ризик – імовірність, що дебітор не зможе здійснити відсоткові платежі або виплатити основну суму кредиту відповідно до умов, зазначених у кредитній угоді – є невід'ємною частиною банківської діяльності. Кредитний ризик означає, що платежі можуть бути затримані або взагалі не виплачені, що, своєю чергою, може призвести до проблем у кругообігу грошових коштів і несприятливо позначитися на ліквідності банку. Незважаючи на інновації в секторі фінансових послуг кредитний ризик дотепер залишається основною причиною банківських проблем.

Кредитний ризик тісно пов'язаний з ризиком ліквідності. Залежно від того, як за терміновістю сформований кредитний портфель і яка структура пасивів, за рахунок яких сформований портфель, можна оцінити збалансованість зобов'язань і активів банків та оцінити ризик ліквідності, властивий банку й усій банківській системі в цілому. Ліквідність – це здатність фінансових активів оперативно перетворюватися в готівку. Керування ризиками ліквідності передбачає співвіднесення структури зобов'язань і вимог банку за строками погашення. Ризик ліквідності

виникає в тому випадку, якщо банк у певний момент часу не може виконати свої зобов'язання через недостатність коштів. Ця ситуація може виникнути через незбалансованість активів і пасивів за строками. Банку необхідно мати завжди деякий запас ліквідності на випадок несподіваних змін у балансі.

Ринковий ризик пов'язаний з коливаннями цін на чотирьох найважливіших економічних ринках: ринку боргових паперів, ринку акцій, валютних ринках і товарному ринку, тобто ринках, чутливих до змін відсоткових ставок. Ринковий ризик – ризик виникнення у банківської установи фінансових втрат (збитків) внаслідок зміни ринкової вартості фінансових інструментів портфеля ЦП на продаж, а також курсів іноземних валют. Він належить до категорії спекулятивного ризику, що виражається в тому, що рух цін може привести до прибутку або збитку. Для управління ринковим ризиком банк формує відповідну політику, де прописує цілі та методи, спрямовані на захист капіталу від негативних впливів несприятливих змін цін. У більшості банків у рамках керування ринковим ризиком проводиться переоцінка портфельів, що відображає зміну вартості активів залежно від руху ринкових цін. Переоцінка портфеля цінних паперів є важливим заходом щодо захисту банківського капіталу. Проводити переоцінку інвестиційних портфельів рекомендується не рідше одного разу на місяць, портфеля на продаж – щодня.

Операційні ризики – ризики втрат, що виникають у результаті помилок у внутрішніх системах, процесах, діях персоналу або зовнішніх подій, таких як, наприклад, стихійні лиха й т. д. Операційний ризик тією чи іншою мірою несуть усі банки, тому що кожний з них може зіткнутися з помилками й збоями в роботі інформаційних систем і персоналу. Однак не в усіх банках є підрозділ з керування ризиками, і тим більше не в усіх банках на сьогоднішній день є управління операційними ризиками.

Однак про актуальність управління операційним банківським ризиком свідчить дослідження Агентства фінансових ініціатив (АФІ), яке створене в країні з метою сприяння економічним процесам в Україні шляхом надання професійних аналітичних, консалтингових та інвестиційних послуг. АФІ має значний досвід у реалізації понад 40 проектів у співпраці з провідними вітчизняними та зарубіжними організаціями. Отож за результатами досліджень аналітиків АФІ операційні ризики мають різний ступінь важливості в загальній структурі сукупного банківського ризику, що видно з таблиці 1 [6]. В середньому по банківській системі даний вид ризику посідає за пріоритетністю п'яте місце серед дев'яти категорій ризику, визначених Методичними рекомендаціями щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України. Однак пріоритетність даного виду ризику посідає 4-те місце для найкрупніших банків і 6-те – для всіх інших. Теоретичне пояснення даного факту випливає із загальної теорії систем, тому що із зростанням величини банку він стає складнішим як система. Практично це виявляється в якісних та кількісних відмінностях характеристик ризиків. Із збільшенням банку зростають обсяг операцій, їх різноманітність, зростає кількість філій, банкоматів тощо. Підвищується значущість адекватної організації бізнес-процесів банку.

Національний банк визначив систему для оцінки кожної категорії ризику [3]. Система оцінки ризиків надає можливість в послідовний спосіб вимірювати ризики і визначати, яких наглядових процедур необхідно взяти. Для шести категорій ризику – кредитного ризику, ризику ліквідності, ризику зміни процентної ставки, ринкового ризику, валютного ризику та операційно-технологічного ризику – наглядовці оцінюють кількість ризику, якість управління ризиком, сукупний ризик і напрям ризику. Для ефективного використання системи оцінки ризиків наглядовці мають враховувати як поточний стан банку, так і фактори, які можуть вказувати на зростання ризиків.

Ранг операційних ризиків серед дев'яти категорій ризиків*

Групи банків	Середній ранг (ступінь важливості) операційних ризиків для банків
Банківська система України в цілому	5
Найкрупніші банки	4
Великі банки	6
Середні банки	6
Невеликі банки	6

* Складено за матеріалами [6].

Згідно із системою оцінки ризиків існують чотири основні компоненти визначення параметрів ризику банку:

- кількість ризику, тобто рівень або обсяг ризику, на який наражається банк, характеризується як незначна, помірна або значна;
- якість управління ризиком, тобто наскільки добре здійснюється виявлення, вимірювання, контроль і моніторинг ризиків; характеризується як висока, така, що потребує вдосконалення, або низька;
- сукупний ризик, тобто узагальнений висновок, який відображає рівень занепокоєння органів нагляду, зважаючи як на кількість ризику, так і на якість управління ризиком, з урахуванням відносного значення кожного з цих аспектів. Сукупний ризик оцінюється як високий, помірний або низький за кожною з дев'яти категорій ризику. Пом'якшувальні фактори (наприклад, страхування) можуть вплинути на оцінку сукупного ризику. Оцінка сукупного ризику визначає стратегію нагляду, тобто які конкретні заходи щодо цього банку будуть вжиті банківським наглядом Національного банку і які ресурси будуть для цього виділені. Перелік факторів оцінки доповнюють складові оцінок;
- напрям ризику, тобто ймовірна зміна сукупного рівня ризику протягом наступних 12 місяців. Характеризується як такий, що зростає, стабільний або такий, що зменшується. Напрямок ризику впливає на стратегію нагляду, зокрема на те, які додаткові наглядові заходи можуть бути вжиті. Якщо напрям ризику такий, що зменшується, це вказує на те, що на основі наявної інформації протягом наступних 12 місяців можна очікувати зменшення сукупного ризику. Стабільний напрям вказує на те, що сукупний ризик, ймовірно, залишиться незмінним. Якщо напрям ризику такий, що зростає, це свідчить про те, що, за очікуваннями, сукупний ризик через 12 місяців збільшиться.

Не менш складна методологічна проблема – керування ризиками як на макро-, так і на мікрорівні. На рівні банківської системи основними механізмами регулювання банківських ризиків є: мінімальний розмір капіталу для новостворюваних банків; вимоги до складу й нормативи достатності капіталу; стандарти організації й діяльності служб внутрішнього контролю й керування ризиками; вимоги до розкриття інформації про фінансовий стан і загальний ризик банку; нормативні вимоги до методик кількісної оцінки ризику й т. д. На рівні банків на додаток до зовнішнього використовуються внутрішні механізми керування ризиками, які включають внутрішні моделі оцінки й методи керування ризиками (лімітування, хеджування, внутрішній контроль та ін.)

Спеціалізація банку на певних видах послуг впливає на його профіль ризиків. Наприклад, банк, що активно працює на ринку кредитування підприємств нефінансового сектора, на міжбанківському ринку, на ринку споживчого кредитування, буде

підданий більшою мірою кредитним ризикам, а банк, що вкладає значні ресурси у фондовий ринок, – ринковому ризику. Мінімізувати ризики з урахуванням впливу зовнішнього середовища й специфіки діяльності банку покликана саме система керування ризиками, наявність якої є обов'язковою умовою успішної діяльності банківської установи. Наявність такої системи часто дозволяє уникати значних втрат.

Згідно з нормативними документами Національного банку України управління ризиками – це процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінку їх величини, здійснює їх моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків [4]. Комплекс дій з ризик-менеджменту має на меті забезпечити досягнення таких цілей:

- ризики мають бути зрозумілими та усвідомлюватися банком та його керівництвом;
- ризики мають бути в межах рівнів толерантності, встановлених спостережною радою;
- рішення з прийняття ризику мають відповідати стратегічним завданням діяльності банку;
- рішення з прийняття ризику мають бути конкретними і чіткими;
- очікувана дохідність має компенсувати прийнятий ризик;
- розподіл капіталу має відповідати розмірам ризиків, на які наражається банк;
- стимули для досягнення високих результатів діяльності мають узгоджуватися з рівнем толерантності до ризику.

З точки зору ризик-менеджменту, банківська діяльність зводиться до прийняття ризику й отримання за це відповідної компенсації (економічної вигоди).

Мета управління ризиками – сприяти підвищенню вартості власного капіталу банку, одночасно забезпечуючи досягнення цілей багатьох зацікавлених сторін, а саме: клієнтів та контрагентів; керівників; працівників; спостережної ради й акціонерів (власників); органів банківського нагляду; рейтингових агентств, інвесторів та кредиторів; інших сторін.

Про актуальність побудови ефективних систем ризик-менеджменту українських банків свідчить проведене Агентством фінансових ініціатив дослідження на тему: «Аналіз систем ризик-менеджменту в банках України» [7]. За результатами цього дослідження можна констатувати, що переважна кількість банків сприймає систему ризик-менеджменту як взаємопов'язану систему трьох структурних елементів:

- 1) визначена система регламентів, процедур, встановлення лімітів, включена в загальну систему менеджменту банку;
- 2) сукупність економіко-математичних моделей, які дають можливість у числовій формі оцінювати ризики банку;
- 3) програмне забезпечення, яке на основі економіко-математичних моделей дозволяє оптимізувати ризики банку.

Вищенаведену точку зору поділяють 92% банків, і тільки 8% вважають, що система ризик-менеджменту банку має бути винятково системою регламентів, процедур та встановлення лімітів.

74% опитаних банків мають незалежний відділ (управління) ризику, 26% – не мають. Всі найкрупніші банки мають відділ (управління) ризику, а всі невеликі банки, що потрапили у вибірку, не мають відповідного відділу.

Одним з актуальних питань сучасного банківського ризик-менеджменту в світі є питання про наявність та тип системи інтегральної оцінки ризику. Дослідження в українських банках вказує на суттєве відставання в організації систем ризик-менеджменту. Так, переважна більшість банків (80%) використовує системи ризик-менеджменту, за яких ризики оцінюються окремо за кожною категорією. Експерти з цих банків вказують на відсутність потреби в інтегральній оцінці

ризиків банку. В кращому випадку вони планують впровадження інтегральної системи оцінки ризиків у майбутньому. Причиною даної ситуації є неповне розуміння функцій відділів ризик-менеджменту, частково обумовлене невисоким рівнем розвиненості фінансової системи в цілому.

Одним з найважливіших міжнародних документів, що регламентують питання ризик-менеджменту банківської діяльності, є “Угода про міжнародне наближення визначення капіталу та стандартів капіталу переглянута концептуальна основа” (Базель II), прийнята 26 червня 2004 р. Базельським комітетом з банківського нагляду в м. Базель, що встановлює вимоги до достатності банківського капіталу в сучасних умовах високого рівня різноманітних ризиків у банківській діяльності [8]. Базель II містить три так звані опори, які присвячені, по-перше, вимогам щодо мінімального розміру власного капіталу, по-друге, перевіркам з боку органів банківського регулювання і, по-третє, питанням прозорості та ринкової дисципліни в банках.

Головним нововведенням угоди Базель II є встановлення трьох різних варіантів розрахунку кредитного ризику й трьох варіантів розрахунку банківського операційного ризику. Базельський комітет вважає, що неможливо й небажано підходити з однією міркою до оцінки обох видів ризику. Замість цього як по кредитному, так і по операційному ризику пропонуються три методи підвищення чутливості до ризиків, що дозволяють банкам і наглядовим органам вибрати для себе такий метод (або методи), які, на їхню думку, найбільше підходять для даного етапу розвитку діяльності банку та інфраструктури ринку в межах обраної банком системи ризик-менеджменту.

Зокрема в рамках запровадження основних принципів Базеля-II та врахування всіх типів банківських ризиків Національний банк України планує внести суттєві зміни в методику розрахунку нормативу адекватності банківського капіталу (Н2) [9]. Розглядається можливість зміни формули розрахунку даного нормативу з урахуванням валютних активів та розривів за строками залучення активів і розміщення пасивів. Це означає введення в розрахунок Н2 таких коригуючих коефіцієнтів, які будуть суттєво знижувати значення Н2 для банків, що активно надають валютні кредити на тривалі терміни, але при цьому не забезпечують відповідної довжини.

Окрім того, Базель-II створювалася як угода, що максимально диференціює коефіцієнти достатності капіталу залежно від ризиків конкретних позичальників. Концептуальне нововведення – використання кредитних рейтингів зовнішніх агентств для визначення ступеня ризику, за допомогою яких розраховується підсумковий коефіцієнт достатності капіталу.

Саме кредитні рейтинги позичальників, виставлені незалежними агентствами, дозволяють банкам реалізувати найбільш гнучке керування ризиками завдяки єдиному з наглядовими органами розумінню ризиків кожного позичальника й принципів ризик-менеджменту банку. Використання кредитних рейтингів не випадково: в останнє десятиліття з розвитком нових ринків, посиленням міжнародних фінансових відносин рейтинги набули надзвичайно великого значення. Вони показали себе як зручний і ефективний елемент інфраструктури інвестиційних відносин, і це послугувало причиною для рішення Базельського комітету з банківського нагляду використати цю інфраструктуру також у кредитних відносинах.

Дві інші «основи» (pillars) або їх ще називають «стовпами» Нової угоди – «Ринкова дисципліна» і «Посилення нагляду» – переслідують фактично ту ж мету – посилення змістовного керування банківськими ризиками – і не тільки кредитним, але й усіма іншими. Це передбачається досягти за допомогою стимулювання банків до використання найбільш ефективних методів керування

ризиками. Безумовно, Базель II забезпечує вихід на новий рівень взаємин банків і фінансової влади. І, як часто буває, цей інструмент настільки ж ефективний, як і складний у застосуванні.

Список використаних джерел

1. Фрост С. М. Настільна книга банківського аналітика: Гроші, ризики і професійні прийоми / М. Стівен Фрост ; пер. з англ. ; за наук. ред. М.В. Рудя. – Дніпропетровськ : Баланс Бізнес Букс, 2006. – 672 с.
2. Енциклопедія фінансового ризик-менеджменту / под ред. А.А. Лобанова, А.В. Чугунова. [3-е изд.]. – М. : Альпина Бізнес Букс, 2007. – 878 с.
3. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків», затверджені постановою Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104 // Веб-сторінка “Законо України”. – <http://uazakon.com/big/text1263/pg1.htm>.
4. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, затверджені постановою Правління Національного банку України 02.08.2004 № 361.
5. Банківські ризики: оцінити, управляти, контролювати // Веб-сторінка “Управление рисками в России”. – <http://www.risk-manage.ru/research/bank/>.
6. Камінський А.Б., Кияк А.Т. Ідентифікація, аналіз та управління операційними ризиками в українських банках (дослідження Агентства фінансових ініціатив) / А.Б. Камінський, А.Т. Кияк // Веб-сторінка “Управление рисками в России” // Веб-сторінка «Агентство фінансових ініціатив». – <http://www.afi.com.ua>.
7. Дослідження Агентства фінансових ініціатив «Аналіз систем ризик-менеджменту в банках України» // Веб-сторінка «Агентство фінансових ініціатив». – <http://www.afi.com.ua>.
8. Нова угода з регулювання капіталу Базель-II, рекомендована Базельським комітетом з банківського нагляду // Веб-сторінка “Bank for International Settlements”. – <http://www.bis.org>
9. Гриньков Д. Сдача норматива // Бизнес. – 2007. – №49. – С.62.

Швец Н.Р. Риски банковских учреждений: проблемы определения и управления.

Рассмотрены теоретико-практические аспекты определения банковских рисков в контексте адаптации банковского законодательства Украины к требованиям Базельского комитета по банковскому надзору. Важное внимание уделено системам управления рисками в банках Украины и проблемам совершенствования существующих банковских систем риск-менеджмента в направлении внедрения принципов Нового соглашения по регулированию банковского капитала Базельского комитета по банковскому надзору (Базеля-II).

Ключевые слова: банковский надзор, банковские риски, система риск-менеджмента банка, Базельский комитет по банковскому надзору.

Shvets N.R. Risks of Bank Institutions: the Problems of Determination and Management.

The theoretical-practical aspects of determination of bank risks have been considered in the context of adaptation of bank laws of Ukraine concerning the requirements of the Basel committee on a bank supervision. Important attention is paid to control systems by risks in the banks of Ukraine and problems of perfection of the existing banking systems of risk management in the direction of introduction of principles of the New agreement on the adjusting of bank capital of Basel committee of the bank supervision (Basel-II).

Key words: bank supervision, bank risks, bank's system of risk management, Basel's committee of the bank supervision.

Надійшло 01.04.2008 р.